

УДК 376-159.922.23:[373.2+376-056.264]

Січкачук Н.Д.

РОЗВИТОК ТЕМПО-РИТМІЧНОГО ЧУТТЯ ТА ПРОСОДИЧНОГО КОМПОНЕНТУ МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті представлена методика розвитку просодичної сторони мовлення у старших дошкільників із моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: просодична сторона мовлення, моторна алалія, художньо-мовленнєва діяльність.

В статті представлена методика розвитку просодической стороны речи у старших дошкольников с моторной алалией средствами художественно-речевой деятельности.

Ключевые слова: просодическая сторона речи, моторная алалия, художественно-речевая деятельность.

Спостереження за динамікою сучасних наукових розробок та досліджень дали можливість констатувати посилення уваги зі сторони педагогів, психологів, лінгвістів, фізіологів та філософів до емоційної сфери людини. У наукових працях доведено вагоме значення емоцій у людській діяльності, у тому числі і мовленнєвій.

Аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що інтонаційна сторона мовлення відіграє одну з провідних ролей у передачі емоційно-оцінного ставлення особистості до оточуючого. А. Багму, Є. Борисова, Н. Василевська, В. Глухов, В. Кондратенко, І. Марченко, Н. Микляєва та ін. розглядають інтонацію як «важливий аспект усного мовлення, засіб оформлення будь-якого слова або словосполучення у речення, засіб уточнення його комунікативного змісту та емоційно-експресивних відтінків. Інтонація слугує встановленню контакту між мовцями, підтримує його, сигналізує про завершеність висловлювання, виділяє його інформаційний центр. Інтонація є загальним засобом актуалізації мовлення, його зв'язку з ситуацією спілкування і контекстом висловлювання» [1].

Достатній рівень розвитку просодичної (інтонаційної) складової лінгвістичної компетенції емоційно-оцінної лексики забезпечує

здатність дитини успішно використовувати тембр, темп, гучність, мелодику, ритм, наголос у процесі мовленнєвої комунікації.

Питання розвитку інтонаційної сторони мовлення дітей із мовленнєвими вадами представлено у роботах Л. Андронові, Л. Белякової, Є. Дьякової, Л. Єфіменкової, С. Іваненко, Л. Лопатіної, Н. Манько, І. Марченко, Н. Пахомової, І. Садовнікової, Н. Сєребрякової та ін.

Інтонація надає мовленню семантики, експресії, модальності, стилістичного забарвлення тощо. Відповідно до своєї функції інтонація реалізує комунікативний вплив (розповідні, питальні, спонукальні речення), виражає психічний стан мовця, надає висловам емоційного забарвлення (емоційна функція) та підкреслює ставлення мовця до предмету мовлення (функція модальності), забезпечує виділення певних частин вислову (видільна функція) та оформлення сегментних одиниць мовлення у зв'язне висловлювання (конструктивна функція) [1].

Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок про неоднорідність дітей із моторною алалією за рівнем розвитку просодичної сторони мовлення: від відсутності яскравих особливостей до монотонності, невиразності, порушення ритму, темпу мовлення, неправильного логічного наголосу та ін. [2], [3], [6].

Отже, розвиток просодичної (інтонаційної) сторони мовлення у дітей із моторною алалією передбачає вирішення таких завдань: корекція та розвиток слухової уваги на розрізнення і відтворення інтонаційних засобів виразності; удосконалення виразності мовлення у роботі з художньою літературою.

Відповідно до завдань окреслено *напрямки корекційної роботи*:

- розвиток мовно-рухових навичок прямого наслідування у поєднанні з розвитком темпо-ритмічних характеристик моторики;
- розвиток слухової уваги, навичок розрізнення інтонаційного забарвлення вигуків, слів та фраз;
- удосконалення навичок використання різних засобів виразності в процесі мовленнєвої діяльності.

Таким чином, для розвитку мовно-рухових навичок прямого наслідування у поєднанні з розвитком темпо-ритмічних характеристик моторики необхідно запропонувати дітям дві серії завдань, де основним засобом досягнення мети буде музично-мовленнєва та театральна-ігрова діяльність.

Перша серія завдань - це *ритмічні вправи*, метою яких є розвиток темпо-ритмічних характеристик (у немовленнєвому плані) в поєднанні з формуванням навичок прямого наслідування.

Наприклад, логопед пропонує один з ритмічних малюнків: 1хл.-2хл.; 2хл.-1хл.; 1хл.-1топ-1хл.-1топ; 1хл.-2 топ., 2хл.-2топ., супроводжуючи його такими словами: (Ім'я дитини), хлопати уміє?

Своїх ручок не жаліє: (пропонується ритмічний малюнок). (Ім'я дитини), тупати уміє? Ручки захопали, ніжки затопали (відтворення ритмічного малюнку хлопками та кроками).

У процесі виконання вправ логопед також може читати вірші, залучаючи дітей до театральних-рухливих ігор, поєднуючи відтворення ритму з рухами відповідно до змісту віршованого тексту. Наприклад:

Зайцю холодно стояти - *1(2) хлопки, повороти тіла вправо-вліво*
 Треба зайцю присідати *змінюються присіданнями (1 – 2 хлопки);*
 Зайцю холодно стояти - *з одночасним підніманням та опусканням*

рук

Треба зайцю пострибати *стрибки (1-2, 2-2 хлопки).*

Зайчик трохи відпочив

Й вуха трішки теж нагрів. – *почергові нахили голови в боки.*

Дані вправи стимулюють розвиток слухової уваги та пам'яті, суцесивних та симультанних процесів, узгодженість роботи мовнослухового та мовнорухового аналізаторів.

Друга серія завдань пропонується з метою розвитку навичок виразної експресії у вербальній та невербальній формі.

Отже, *перша вправа «Оркестр»* пропонується з метою розвитку навичок виразності у невербальній формі та вимагає від дитини вміння відстукати ритм (ложками, брязкальцями чи іншими музичними інструментами) у відповідності до темпо-ритмічної характеристики запропонованої мелодії (швидко-повільно; довго-коротко, тихо-голосно).

Для полегшення завдання можна запропонувати ритмічні схеми (відтворення ритмічного малюнку шляхом викладання паличок) [5].

Другим завданням постала гра-драматизація «*Актор*» [5]. Метою даної гри постали розвиток узгодженості дій паралінгвістичних засобів спілкування, виразного мовлення, артикуляційної моторики, удосконалення та автоматизація вимови звуків.

В процесі гри дітям пропонується прослухати вірші-утішки із наданням зразку відтворення їх змісту паралінгвістичними засобами спілкування. Після аудіювання віршів-утішок в процесі їх розповіді логопедом, діти самостійно відтворюють зміст віршованих рядків з допомогою пантоміми, жестів, міміки, супроводжуючи їх емоційно забарвленими вигуками чи звукокомплексами.

Напрямок корекційної роботи з *розвитку слухової уваги* органічно поєднує у собі розвиток координації між мовленнєвою та руховою сферами.

Метою даного напрямку корекційної роботи визначено розвиток здатності розрізняти та відтворювати мовленнєві та немовленнєві звуки за гучністю, тривалістю, швидкістю повторення, співвідносити їх із позитивними чи негативними емоціям; розвиток слухової уваги й

пам'яті до змісту віршів та пісень; формування вмінь відтворювати зміст літературних творів використовуючи вигуки та різні рухи; удосконалення мовно-рухових навичок прямого наслідування у поєднанні з розвитком темпо-ритмічних здібностей (у немовленнєвому плані), як передумови розвитку просодичної сторони мовлення.

Отже, для розвитку слухової уваги на розрізнення і відтворення засобів виразності мовлення у вигуках, словах, фразах дитині необхідно запропонувати серію завдань.

Першою пропонувалася гра «Хто це сказав?». Її метою був розвиток слухової уваги та навичок розрізнення емоційного забарвлення вигуків, слів, фраз.

У процесі гри дитині пропонуються фото або малюнки й до кожного з них зразок вигуку чи слова з відповідною інтонацією, що виражають емоційне забарвлення та оцінку зображеної на малюнку ситуації. Інструкція надається така: «Послухай! Хто це сказав?».

У даній вправі вигуки, слова та словосполучення, які виражають різне емоційне забарвлення, відпрацьовувалися почергово:

- ті, що виражають позитивні почуття (радісті) та оцінку подіям чи ситуаціям спілкування (О!, Браво!, Оце так да! Мама! Сонечко! Як приємно.);

- ті, що виражають негативні почуття (сум, переляк) та оцінку подіям чи ситуаціям спілкування (А-а-а!, Ох!, Ні!, Горе!, Фу!, Страх!, Ой! Замазура! Зуб! Не хочу.)

- ті, що виражають здивування та інтерес (Ой!, Ух, ти!, Ба!, Невже! Жук!? Що це? Дивіться, літак!)

Другим завдання була гра «Клоун», що пропонувалася з метою формування навичок відтворення емоційного забарвлення вигуків, слів, фраз.

Дітям пропонувалося послухати, як вимовляється окремий вигук, його серія чи слово. У подальшому вони впізнавали емоційне забарвлення інтонації та піднімали відповідну піктограму емоційного переживання.

Після виконання даної частини завдання на уточнення розуміння сюжетів на малюнках, дітям необхідно відтворити їх у власному мовленні: «ОХ, ох, ох!» «Ах, ах, ах!» та ін. Послідовність роботи над вигуками така: одночасне промовляння з логопедом, відображувальне та самостійне промовляння.

Інструкції до завдання були такими: «Послухай як звучить слово? Який у нього настрій? Підніми малюнок. Хто це сказав? Покажи та повтори».

Якщо діти виявляли труднощі відтворення вигуків за звуковим складом, необхідно провести додаткову роботу, спрямовану на

розвиток звукового аналізу та синтезу запропонованих матеріалів із використанням набірної тканини та букв.

Останнім, *третім завданням*, була *вправа «Відлуння»*, що має на меті розвиток слухової уваги та навичок наслідування у мовленнєвому плані. За методикою дітям пропонувалося послухати різні склади, що вимовлялися у будь-якій послідовності зі зміною місця наголошеного складу. *Інструкція* для цього завдання така: «Послухай і повтори».

З метою розвитку темпо-ритмічних характеристик мовлення, удосконалення його плавності з акцентом на наголошеному складі, у відповідності до ритмічного малюнку слів, та для розвитку інтонаційної виразності мовлення, також необхідно запропонувати наступну *серію вправ «У театрі»*, залучаючи дітей до театральної ігрової діяльності у непрямій формі (через іграшку, з маскою та ін.).

Перша вправа «Тихо чи голосно». Її *мета*: розвиток вміння використовувати силу голосу, як засіб його виразності. *Інструкція*: «Скажи тихо та голосно звук (слово, заспівай пісеньку)».

Друга вправа «Короткий - довгий». Її *мета*: розвиток вміння використовувати тривалість звучання звуку, як засіб виразності мовлення. *Інструкція*: «Скажи короткий та довгий звук». Звуки можуть бути немовленнєві та мовленнєві, при цьому логопед слідкує за тим, щоб приголосні були короткі, а голосні можуть вимовлятися коротко і довго.

Також в процесі виконання вправи пропонувалися таблички, що графічно відображали послідовність звуків за гучністю та тривалістю. Дітям потрібно ще раз відтворити серію звуків змінюючи їх характеристики (а-а-А-а, А-а-а, а-а-А, а а а-а).

Третя вправа «Швидко-повільно». Її *мета*: розвиток вміння використовувати темп мовлення, як засіб його виразності. *Інструкція*: «Заспівай пісню повільно, а тепер швидко», при цьому текст пісні повинен бути знайомим.

Четверта вправа «Відгадайка», що пропонувалась з метою розвитку вміння впізнавати та використовувати інтонацію, як засіб виразності мовлення.

Як підготовча робота, дітям пропонуються зразки речень до малюнків із різною інтонацією та прапорці з графічними позначками (!?.), при цьому логопед звертає увагу на інтонацію запропонованих речень запитанням - «Як я говорю?» та піднімає прапорець із відповідною графічною позначкою. Отже, логопед ще раз пропонує до малюнку декілька речень, змінюючи інтонацію.

Діти відгадують інтонацію запропонованого речення та піднімають прапорець із необхідною позначкою. Якщо завдання виконане правильно можна попросити дітей запитати чи розповісти, в доступній формі, про запропонований малюнок.

Напрямок корекційно-розвивальної роботи з удосконалення навичок використання різних засобів виразності в процесі мовленнєвої діяльності ґрунтувався на залученні дітей до активної літературно-мовленнєвій діяльності (ігри-забавки, утішки, дражнилки, пісеньки та ін.) у поєднанні з розвитком рухового аналізатора у процесі застосування рухливих ігор.

Важливим для формування виразного мовлення є усвідомлення дитиною значення слова та варіантів його інтонації у різних ситуаціях спілкування.

Для цього ми проводили ввідну бесіду «*Золоте слово*», що дозволила формувати уявлення про слово, як носій інтонації. Після неї пропонувалися такі *вправи*:

- вправа з допомогою якої діти вчаться розрізняти та відтворювати інтонацію перерахування з застосуванням паралінгвістичного засобу - пантоміми. Таким чином, дітям пропонувалося повторити текст пісеньки (як вірш) із відтворенням її змісту засобами пантоміми за логопедом, потім самостійно, а згодом проспівуючи;

- вправа, що дозволяє навчити розрізненню та відтворенню питальної, розповідної та інтонації звернення.

Перший раз дітям пропонується уважно послухати запропоновані вірші. Потім їх текст повторюється дітьми разом із логопедом. Якщо вони впоралися, то за змістом віршів організовуються ігри-інсценування.

Для дітей із низькими мовленнєвими можливостями, для удосконалення виразності мовлення, корисними будуть *ігри-забавки*. Розігруються вони по 3-4 рази кожна, з використанням наочності та активної діяльності дитини.

Робота з використання ігор-забавок має таку послідовність: розповідання та показ логопедом іграшок й дії з ними за змістом ігор; поступове залучення дітей до повторення окремих слів, дій; останній раз розігрування забавок дітьми самостійно, виконуючи дії з посильним вербальним супроводом [1].

Розвиток просодичного компоненту мовлення у дітей з моторною алалією також передбачає удосконалення стверджувальної та заперечної інтонації відповідей, інтонації жалоби, прохання, наказу, страху, радості [1], [4] на матеріалі *спеціальних мовленнєвих вправ*, де діти беруть участь у розігруванні коротких сценок із діалогом (у театральній-ігровій та театральній-мовленнєвій діяльності), у міні-інсценуваннях діалогів казок та віршів, що стимулюють до розумової, мовленнєвої та емоційної активності [4].

Даний вид роботи вимагав певної підготовчої роботи: нагадування та аналіз змісту казок у процесі бесіди, розподіл ролей та вивчення

реплік, одночасне, відображувальне та самостійне відтворення реплік. Під час інсценувань дітей із більшими мовленнєвими можливостями (II та III рівень загального недорозвитку мовлення) необхідно стимулювати у доступній формі до коментарів та пояснень власних дій та подій, що відбуваються у художньому творі (ніби слова автора). Даний прийом *розвиває навички наслідування з елементами самостійності*.

Отже, такі мовленнєві вправи розвивають слухову увагу та мовленнєву пам'ять, здатність до розрізнення й відтворення мовленнєвих звуків, слів, простих фраз за гучністю, ритмічністю, інтонацією, їх співвіднесення із позитивним чи негативним емоційним забарвленням, формування мовно-рухових навичок прямого наслідування у поєднанні з розвитком темпо-ритмічних здібностей (у мовленнєвому плані) та наслідування з елементами самостійності;

Вивчення результатів корекційно-розвивальної роботи з розвитку просодичної складової лінгвістичної компетенції емоційно-оцінної лексики передбачав використання серії ігор-випробувань, що не мають загальної сюжетної лінії, а пропонуються як послідовні ігри-випробувань [5].

Отже, для вивчення та удосконалення здатності сприймати та відтворювати певні ритмічні конструкції можна запропонувати гру «Дзеркало» (М. Чистякової), що вимагала від дітей відтворення за зразком логопеда різні ритмічні конструкції.

Також ефективною є гра «Регулювальник», що має на меті вивчення та удосконалення здатності сприймати та відтворювати звуки чи зміст пісень за такими характеристиками: швидко-повільно, голосно-тихо, коротко-протяжно. Такий варіант гри передбачає залучення дітей до музично-мовленнєвої діяльності засобами музично-рухливих ігор (Є. Кирилова).

Наступна гра «Співак» пропонується з метою закріплення та визначення рівня сформованості сприймання та відтворення темпу мовлення, як засобу виразності.

Для діагностики та закріплення навичок використання різних видів інтонації (звернення, запитання, розповіді, спонукання) можна знову запропонувати гру «Актор» під час інсценування на матеріалі віршованого діалогу.

Використання даної гри вимагає застосування таких методичних прийомів: прослуховування тексту віршованого діалогу; аналіз емоційного стану кожного співбесідника (відповідно до ролей); зміна ролей; повторення діалогу в процесі інсценування.

Успішність виконання вище представленої серії завдань свідчить про збереженість сприймання та відтворення дітьми ритмічних, мелодійних та емоційно забарвлених характеристик мовлення.

Необхідно зазначити, що кожний напрямок корекційно-розвивальної роботи передбачає його відпрацювання в органічній єдності з іншими (наприклад, просодичні компоненти мовлення відпрацьовувалися разом із паралінгвістичними засобами), що забезпечує достатню кількістю повторень вивченого матеріалу у різних ситуаціях спілкування, формує мовлення як систему.

Ефективність запропонованої корекційно-розвивальної роботи передбачає органічне поєднання рецептивного рівня літературно-мовленнєвої та творчого рівня музично-мовленнєвої та театральньо-ігрової діяльностей.

Список використаних джерел

1. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: [підруч/ для студ. вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти] / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Т.І. Котик. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 304 с.
2. Ковшиков В.А. К вопросу о нарушении различных языковых систем в речевой деятельности детей с экспрессивной алалией // Изучение динамики речевых и нервно-психических нарушений : межвузовский сборник научных трудов / В.А. Ковшиков. – Л., 1983. - С. 79-92.
3. Марченко І.С. Формування інтонаційної сторони мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення / І.С. Марченко, Н.Ю. Василевська // Науково-практичний журнал “Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів” - 2007. - №3. - С. 35-38.
4. Микляева Н.В. Развитие выразительной речи у детей с речевыми нарушениями / Микляева Н.В.– М.: Айрис-Пресс, 2005. – 98 с.
5. Минаева В.М. Развитие эмоций дошкольников. Занятия. Игры [пособие для практических работников дошкольных учреждений] / Минаева В.М. - М.:АРКТИ, 2001. - 48 с.
6. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції / Соботович Є.Ф. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.

The level prosodic aspects of speech of senior preschool children with motor alaliy research’s methodics with artistic and speech activity’s methods providing is represented in this article.

Keywords: prosodic aspects of speech, motor alalia, artistic and speech activity’s.

Отримано 23.2.2012